

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА НЕГАЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(С ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И У НЕКИМ ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА)

Далеко би превазишло оквире оваквог рада када би се говорило о свим питањима везаним за негацију, ф'ормалним и семантичким. Нека од њих неће бити овде ни додирнута, док ће о многима бити речи само у најопштијим цртама. Науку о српскохрватском језику требало би свакако допунити једном опширнијом студијом о негацији, јер о тој језичкој категорији у њему нема готово никакве литературе.

Имајући у виду такву студију, сматрамо да би сваком расправљању требало да претходи анализа нарочито у следећа два правца: у правцу утврђивања шта је суштина језичке негације уопште и у правцу указивања на опште смернице у развоју ове појаве на земљишту српскохрватског језика, пошто различите језичке структуре проузрокују различиту ситуацију у погледу овог питања.

Овај рад у свом другом делу има за тему положај речце за негацију у односу на глагол — п'редикат у реченици. Али пре него што се на то пређе, биће и овде корисно да се изнесу неке уводне напомене, и то управо из двеју поменутих области.

I

1. Питање негације, постављено на најширу основу, јесте питање које спада и у филозофију и специјално у логику, тако да о њему можемо читати и код Канта, у његовој Критици чистог ума и у Прологоменама, и код Хегела у Науци логике, и код Вунта на више места, да и не говоримо о школским удбеницима логике. Прелазећи у домен лингвистике то се питање још компликује. Граматичари најчешће превиђају ту чињеницу, сматрајући да се проблем исцрпљује примедбом да се све оно на чему се показују законитости језика — а што се махом илуструје позитивним примерима — може изрећи и негативно. Међутим, један од испитивача језичке негације, О. Јесперсен, с правом је изнео мишљење да је негација

појава „која се не може на силу подвести под категорије и прописе традиционалне граматике“, јер се при њеном остварењу сукобљавају разне језичке тенденције, често чак и противречне¹. Негацији би требало посвећивати доста засебног простора у описима језика, ма како конципованим.

Треба истаћи да се негација, као ретко која друга појава језичког изражавања, показује сама по себи семантички недовољна: потпуно сазнање о томе шта се негира у једном негативном суду добива се најчешће тек помоћу ширег контекста, а у изговореној речи и помоћу интонације. У негативној реченици „Он није дошао“ ми заправо не знамо да ли се негира афирмативно „Он јесте дошао“ или само позитивно (али без афирмације) „Он је дошао“. Ево и једног друкчијег примера, који боље илуструје исказану мисао. Пословицу „Не продаји бостанцији бостана“ можда не би свако могао одмах разумети на адекватан начин. Да ли се ту субјекту препоручује: 1) да бостан не треба продавати баш бостанцији, али да га он може продавати другима; или 2) да бостан бостанцији не би требало продавати, али му се он може поклањати; или 3) да бостанцији ваља продавати све друго, само не бостан; најзад, можда, 4) да не треба вршити ту, тако описану радњу (продавање бостана бостанцији), — дакле, само се одриче (у заповедном начину) комплетни предикат, без подразумевања било каквих других могућности?

Мишљења о томе каквих све врста негација може бити, и специјално о томе шта се негира у реченици када се формално негира лични глаголски облик (случај који је у наведеном примеру), изношена су много пута у науци. Најраспрострањеније је схватање да је негација глагола у суштини реченична негација (такође: квалитативна), док се негација других реченичних делова може назвати „појмовном“, индивидуализованом (и: квантитативном)². Постоји и модификација таквог схватања — наиме да се стављањем речце *не* пред прирок гради она врста одричних реченица које значе „потпуно“ одрицање, „општеодричне“ реченице, за разлику од оних, исто тако одричних реченица, где се одриче неки посебан појам³. Са таквим мишљењима тешко је сложити

¹ Negation in English and Other Languages, Копенхаген 1917. Опширнији приказ са коментарима: Љ. Михаиловић, О универзалној негацији у модерном енглеском језику, Наша реч 2, Београд 1951, 64. и даље; цитат је из тог приказа. Овде и даље упућујемо на тај чланак због неприступачности Јесперсенове студије о негацији.

² О поборницима и критичарима таквог гледишта в. О. Бегаел, Deutsche Syntax II, Хајделберг 1924, глава: Die Verneinung, 65. и даље.

³ А. Гвоздев, Современный русский литературный язык II: Синтаксис, Москва 1958, 40. и даље.

се у потпуности, када се има у виду да постоје језици, међу које спада и српскохрватски, у којима се и при семантичком негирању појединих појмова у реченици или реченичних чланова тежи ка формалном негирању личног глаголског облика, тако да се и „квалитативна“ и „квантитативна“ негација граде једнако, док потребну значењску дистинкцију уноси контекст, често већ и најближи, али понекад и удаљенији. Други део овог рада и биће посвећен разматрању ове особине. Тачнији би био нешто друкчије формулисан и допуњен закључак. Негирањем личног глаголског облика одиста се негира цела реченица, тј. веза датог подмета са датим природом, са свим евентуалним синтагмама, понекад дефинитивно, без икаквих импликација, а понекад само, тако рећи, прелиминарно: мисаони процес или контекст, зависно од ситуације и од језика, обављају потребан избор стварно негираног појма реченице; они замењују такву везу подмета и природка другом везом, где је све исто, али је негиран неки одређени члан исказа. Разуме се, када је обележје негације стављено непосредно пред неку другу реч у реченици, одмах је јасно да се негира одговарајући појам.

Затим, треба споменути шта заправо уноси обележје за негацију (код нас речца или предметак *не*), шта значи *негирати* појам у реченици. Углавном се може констатовати двојака функција обличних средстава за негирање: одрицање у ужем смислу и придавање новог, и то антонимичног, смисла речима уз које она стоје. Функцију одрицања носи обично речца *не* а функцију претварања у антоним префикс *не*, мада има изузетака у оба правца. Још је Миклошић, пре скоро сто година, тумачио да одрицање неке особине или ствари *не* значи њено укидање, порицање постојања, већ или изузимање њено из близине одн. из индивидуалности онога о чему се говори, или стављање онога о чему се говори изван такве особине, представљање тог предмета као друкчијег, као нечег другог⁴. То двојство функције довољно је познато да би о њему требало говорити даље.

Додуше, нагласак је не ретко био стављан на једно друго питање у вези са значењем негацијског обележја: на индикативност, модалност или чак и неку „ирационалност“ негативног исказа. За ван Гинекена, који је један од најтипичнијих представника идеје о модалности и кога овде јединог цитирамо, негација је емотивна категорија. Јер када би она била логична, онда би поло „ја нећу“ значило само „није то да ја хоћу“ (али бих можда ипак *волео* итд.); међутим, поло значи противљење, забрањивање

⁴ Ф. Миклошић, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Беч 1868—1874, 170. и даље. Посебна студија *Die Negation in den slavischen Sprachen*, Беч 1869, не представља ништа друго него одговарајући одељак из Упоредне синтаксе.

вање, што већ излази из оквира чистог одрицања хтења⁵. Он смеће с ума да поје, поред забране, може значити и само порицање хтења, које се, можда, боље осећа у језицима где речца *не* и глагол *хтеџи* нису сливени у сложеницу (нпр. у руском: Хочеш мороженого? — Не хочу, а просто мечтаю). Ван Гинекен подсећа, даље, и на негативни императив (не + императив), који не значи одрицање заповести, како би било логично, већ забрану вршења радње⁶. Ма како он образлагао такво своје схватање, остаје чињеница да то није једина могућност у језицима; неки језици могу облички разликовати одрицање заповести од заповести супротнога, тј. од заповести невршења или забране вршења. У грчком језику οὐ γράφε би могло да значи управо оно „логично“: поричем своју заповест „пиши“ (не заповедам ти да пишеш), док μή γράφε значи: заповедам ти да не пишеш⁷. Иза сваког тумачења одричних исказа може и мора стајати опет само помињана двојака семантика елемента за одрицање: одрицање у ужем смислу или претварање негираног појма у његову супротност. Заједничко порекло тих двају значења треба тражити у најдубљој језичкој прошлости.

2. Као што је напред казано, други проблем који се не може заобићи ни при разматрању неког посебног питања, јесу опште смернице у српскохрватском језику у вези с негацијом. Ми ћемо их овде укратко показати, осветљавајући појединости путем поређења с руским језиком. У оквиру овог рада не може се извршити систематско поређење два језика у том погледу, па ће се навести само извесне групе примера, да би се показало о чему је реч.

Највећа сличност постоји у погледу оних негативних сложеница, углавном придевских (одн. прилошких), са значењем супротности, антонимичности, које су наслеђене још из општесловенске епохе или саграђене по угледу на ове. То су речи типа *неблагодаран*, *незрео*, *неисцрпан*, *нейорочан*, *нейравичан*, *нейслушан*, *нейравилан*; *нерадо*. Тако би могле да се тумаче и именице *несрећа* (рус. *несчастье*), *несклад*, *незгода*, али извесни етимолошки и семантички моменти упућују на то да такве сложене спадају у други тип, о коме се говори даље, где је предметком *не* унето значење рђавог, неповољног. Даље, многи придеви са глаголском осном, били они партиципи са придевском променом или речи које према наставку спадају у категорију придева, имају према себи врло

⁵ Ван Гинекен, *Principes de linguistique psychologique*, Париз 1907, 199. и даље.

⁶ о. с. 203. и даље.

⁷ А. Мусић, *Компаративна и негација*, Рад ЈА 222, 278. И иначе је добро позната разлика између „објективне“ негације οὐ и „субјективне“ μή у грчком језику.

живе негиране облике: значење је остваривост — неостваривост. То су, на првом месту, придеви типа *излечив-неизлечив*, *јребродив-нејребродив*, *јроходан-нејроходан*, *достижан-недостижан*. Њиховом негираном облику, са истим значењем, придружују се снагом аналогije и они негирани придеви чији позитивни облици не значе остваривост, или чак уопште и не постоје: *неисказан*, *незаборављен*, *неизмеран*, *нејорушан* (РЈА: који се не руши, који не пропада, док *јорушан* значи: јадан, жалостан). Овим српскохрватским придевима у највећем броју случајева одговарају у руском негирани придеви на *-м-*, пореклом партиципи сад. времена пасивни, типа *невидимый*.

Осим ових случајева, који и у српскохрватском и у руском језику представљају у својој суштини прасловенско наслеђе, другог видног паралелизма нема. Два основна значења негацијског елемента доживљавала су у овим језицима различит развој.

Тако је, нпр., у српскохрватском још увек жива једна стара функција предметка *не* (уз именице), придавање неповољног значења: *небрај*, *нечовек*, *невреме*, *нејреља* (РЈА: псовка жени, ваљда онаковој, која не зна или неће прести), *нејой* (РЈА: криви, лажни поп) итд., тако да се при грађењу нових сложеница с тим предметком такво значење и данас намеће само⁸. Међутим, у савременом књижевном руском језику ова функција *не* није жива у свести говорника. Примери који се наводе у литератури не спадају у норму данашњег изражавања, сем неких старих али сачуваних сложеница као *непогода*. А. Потебња⁹ наводи старе и народске речи: *неклен* (плохой клен), *неслава* (бесчестье), *нелюдь* (дурной народ), *непряха*, *неткаха* (дурная, ибо не настоящая...); Ты неправду говоришь и *нерѣчь* ты кажешь (у значењу рђаве, неистините речи) и сл. Потебњина је мисао да основа таквих сложеница мора имати значење доброга, позитивнога (тј. *човек* = човек с добрим особинама, *време* = лепо време), да би негиране речи *нечовек*, *невреме* могле да буду антоницима према њима. Међутим, тешко је прихватити мишљење да је тако морало бити у с в а к о ј појединој сложеници са *не*. Ако узмемо у обзир ван Гинекену статистику¹⁰, према којој германски рефлекс негациивног префикса **n-*, **nt-* уносе „неповољно значење“ (une signification défavorable) у 98% именица сложених с њима и у 85% придева,

⁸ Исп. М. Стевановић, Ремећења језичких система и језичке норме, Наш језик 12, 3—6, 67—68. Ту писац указује, поводом неправилно употребљене речи *нејојава* у смислу *нејојављивање*, да се стављањем *не* пред именицу не постиже значење одсуства, него значење негативне, рђаве особине у ономе што значи позитивни облик.

⁹ Изъ записокъ по русской грамматикѣ III, Харков 1899, 545. и даље.

¹⁰ о. с. 207.

закључићемо да је још у индоевропској епоси извештан број негативних антонима „неповољног“ значења (тј. са „повољним“ значењем основне речи) послужио као узор за каснију аналошку експанзију негацијског предметка као носиоца значења неповољности. Данас се поставља питање — колико је та појава још сачувана у појединим језицима¹¹.

Насупрот овом наслеђу из старине, које се из руског постепено повукло, постоје разни други типови употребе негираних речи, синтагми и обрта, који су иновационог карактера а који су, обратно, далеко живљи у руском језику него у српскохрватском. За српскохрватски се бележи (РЈА, s. v. *не*) да *не* „сасма ријетко у сложеним именицама и у придјевима од њих изведенима служи за нијекање (дакле не за противност); такве су књижевничке ријечи напр. *нечлан* (према њем. *Nichtmitglied*), *нехрвај*, *нехрвајски* ... *нејушач*“¹². Сигурно је и у руском језику прављење сложеница тога типа било подстицано страним утицајем, али се њихов број и, што је важније, њихова исправност у књижевном језику налазе на вишем ступњу. Даљев речник¹³ наводи: *невыплата*, *невыручка*, *невыставка*, *невенчање* (одсуство чина венчања: В случае невенчанья), *невыгода* („отсутствии выгоды“ а не: рђава згода, штета), *некомплект* („не все число“); зајим, нпр., *невечерний* (у изразу: не вечерние страны = земље без вечери, где сунце залази брзо) и још много других есоцентричних и ексцентричних лексичких творевина, са значењем одрицања у ужем смислу.

На овом месту могу се споменути и тзв. терминолошки антоними, који се, у условима савременог развоја мисли и појачане условности у изражавању, могу јављати и јављају у свим језицима када то смисао изискује, без обзира на норме у језику. Л. Максимов¹⁴ наводи руске придеве које лако можемо показати и у преводу: *равнокраки* и *неравнокраки*

¹¹ М. Фасмер, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, s. v. *не* II, даје друкчије тумачење. Предметак *не* ушао је, према њему, у те везе — нпр. у *несын*, *недочка* = пасторак, пасторка — са старим компаративним значењем *као*, које се може и иначе засведочити.

¹² Постоје писци — њих, додуше, нема много — који се радо служе овим композиционим варваризмом, у заблуди да то представља исправно а при том сажето изражавање. Нпр.: Нити је путник не Турчин у њих смео свратити [у ханове] (Л. Арсенијевић — Баталака, *Историја српског устанка I*, Бгд. 1898, 63); То је [титула] ... у време не рата њему [Карађорђу] придостављено (Исти, II, 1899, 865).

¹³ Према III издању, у редакцији Бодуена де Куртенеа.

¹⁴ Антонимия как один из показателей качественности прилагательных, Ученые записки Московского гос. и педаг. института 132, 214; Исти, Частича „не“ и приставка „не“ с краткими прилагательными, *Русский язык в школе* 2, 1957, 7. и даље.

(троугао), *инсџруменџално* и *неинсџруменџално* (посматрање), *крисџалне* и *некрисџалне* (врсте). Он с правом примеђује да се ту не постиже значење супротности већ противстављања или просто искључивања.

Даље (према РЈА): „Ријетко се налази *не* у глаголским сложеницама какове су *немоћи*, *ненавидјети*, *несџајти*“. Од ова три глагола први се може сматрати негираним глаголом „моћи“, мада му је значење нешто померено (бити болестан, прама Вуку и РЈА) а употреба покрајинска; други је и у позитивном и у негативном облику застарео одн. покрајински, при чему значење негативног облика може чак бити *исџо* као и позитивног (РЈА) — случај, дакле, није за ово разматрање; најзад, трећи глагол није данас негирани облик глагола „стати“. У руском језику (према Даљу): *невзлюбитъ*, *недоедатъ*, *недоглядеть*, *неделать* (народно: „Мы по средам неделаем“, тј. празнујемо), *нейти* („не идти, не хотеть или не мочь идти“), *невзвидеть* (у изразу „невзвидеть свету“ = изгубити свест, букв. „престати видети“), са већим или мањим померањем значења, а понекад и без икаквог померања. Разуме се да у српскохрватској реченици може да се јави непосредни синтаксички додир речце *не* и инфинитива одн. каквог другог глаголског облика који не представља предикат: Не гледати ову представу права је штета; И не гледајући могу да кажем; Не очекиван ни од кога он се појави. Исправност растављеног писања специјално у случајевима додир речце *не* и трпног придева, које понекад изазива неслагања, не би требало да долази у питање, јер је јасна значењска разлика између таквих случајева и чистог одрицања евентуалних хомонимних придева типа *неочекиван*, антонимичног значења¹⁵. Ови случајеви не представљају стапање у једну реч. Зашто у српскохрватском не постоји тежња да се граде сложенице типа „недоедатъ“ (или чак „нейти“, са фонетском променом)? Ту нема никаквих других разлога сем веће склоности руског језика да од негативних синтагми прави негативне сложенице. Има, додуше, тенденција, можда дијалекатских — што би тек требало испитати — да се ипак граде негативне глаголске сложенице и у српскохрватском језику. Наводимо пример из језика И. Андрића: Сад, кад је ствар на овако глуп и смешан начин неуспела, он је увиђао ... (Травничка хроника, изд. 1958, 311). Додатак прироку указује на финитност (а не на адјективност) облика „неуспела је“, тј. на глагол *неуспџети*, иако ту може бити и утицаја придевске речи „неуспела“, негираног попридевљеног партиципа. Исти је случај у реченици: Није залуду Бог не дао кози дугачак реп (Вук, Пословице), где негирани

¹⁵ В. о томе сасвим тачне закључке у чланку А. Менац, О употреби двоstrуке негације с глаголским придевом трпним, Језик I, 1953, 18—22.

партицип указује на везу „не дати“ као лексичку а не само синтагматску целину, иако она још није довољно чврста да би се показала састављеним писањем.

Поводом негираних глагола треба још споменути потпуно слободно грађење негираних глаголских именица у српскохрватском језику, типа *нейисање*, *нечийшање*, *нейјављивање*, које постоје и упркос одсуству одговарајућих негираних глагола као лексема и упркос противљењу језика да гради негиране именице ван одређених норми. Значење ових сложених именица не лежи ни у антонимичности према основној именици, ни у неповољној оцени, него се највише слаже са дефиницијом датом за тзв. термилошке антониме: противстављање, искључивање. Без улажења у појединости може се рећи да је њихово постојање, премда са старом словенском традицијом, оживљено и одржава се највише у новом интелектуалистичком стилу, исто онако као и у случају термилошких антонима.

Руски предметак *не* може имати и једно нарочито значење — значење одрицања појма, али „са нијансом ублажавања, умерености, извесног недостатка особине“ ... „средњи положај између двеју антонимичних речи“¹⁶: *немолодой*, *нестарый*, *невысокий*, *небогатый*, *небольшой* и мноштво других. Ова могућност се и јавља на првом месту код оних придева који према себи имају етимолошки несродне антониме (*молодой-старый*), тако да њихов спој са *не* не постаје антоним већ врши описану функцију. Не може се рећи да српскохрватски језик не познаје такве речи, али многе од њих звуче као вештачки направљене. У језичку употребу сасвим се уврежио придев *невелик*; нешто мање *нелей*, *недобар*: Младо, нелепо лице, очију што се саме смеју (Б. Ћосић, *Покошено поље*, Бгд. 1947, 373); За љубав ... мираза нису [се] женили ружним или нелепим девојкама (И. Секулић, *Три правична чешљара*, превод, Бгд. 1950, 21); По недобру обичају наше руке (Б. Будисављевић, *Из старог завичаја*, Н. Сад 1914, 14); Ја сам чула, да сте ви недобра женска (Вј. Новак, *Запреке*, Згб. 1932, 83). Мање су обичне речи *нелен*, *нељубак* и сл.: Мелентије је био човек веома отресан ... нелен изложити се и великој непријатности (М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи I*, Бгд. 1888, 762); Човек један прилично у годинама ... црних бркова ... погледа нељупка (Ст. Новаковић, *Крцалија*, превод, Бгд. 1863, 172). Ова нијанса при-

¹⁶ А. Кулагин, Частица „не“ и одноименная приставка в их отношении к степеням сравнения имен прилагательных, *Русский язык в школе* 1, 1956, 12. и даље. Исто говори Л. Максимов, о. с. 221. и даље.

сутна је и у многобројним руским придевима са сложеним префиксом *небез-*: *небезгрешный, небезопасный*¹⁷, кавих у српскохрватском језику нема. Тај језик зна само за еуфемизирање негацијом које остаје у синтаксичким оквирина, не прелазећи у лексику: Предавање је прошло не без одјека (слабије него: са одјеком). Или и у друкчијим везама: Не једном сам казао (ублажено према: много пута) итд.

Руски језик познаје и многе негиране прилошке изразе, са антонимичним, „искључним“ или еуфемизираним значењем, од којих се неки још осећају као изрази (садрже, дакле, речцу *не*), док су други постали нови прилози (са предметком *не*): *не иначе как, не впервые; небывль, недавне, недалеко, невпример, незадолго, невповорот, невголос* и др. Оваквих устаљених синтаксичких конструкција нашло би се и у српскохрватском језику, али се тежња ка лексикализацији, бар у књижевном језику, не запажа, не рачунајући старе или одавно усвојене прилоге као *недалеко, недавно*. Руско *даром* (узалуд, без разлога) стекло је свој парњак (антонимични, или нешто мало еуфемизирани) *недаром*: Скажи ка, дядя, ведь недаром Москва ... французу отдана (Љермонтов, Бородино); међутим, следећи пример звучи у српскохрватском као неприродна конструкција: Да би не узалуд благодат божју примили (Ј. Рајић, Собрание... поучений, Беч 1793, 3).

У вези с питањем негативних синтагми и негативних сложеница, тј. са питањем лексикализације првобитно синтаксичких спојева, која је већ на више места споменута, могло би се свакако још доста расправљати. По основној језичкој логици до лексикализације би требало да долази само у случајевима померања значења у синтаксичком споју. Али и у овој области негација стоји донекле ван норми. Има спојева речце *не* са појединим речима значењски непомерених а ипак лексикализованих под утицајем извесних општих норми у датом језику у вези с негацијом. Суштински је потпуно исто руско (придевски употребљено) *не безопасный* и (правописно правилно) *небезопасный*; исто је српскохрватско *не једном* и руско (донедавно) *нераз* (за које се сада препоручује графича *не раз*); исто је *не узалуд* и *недаром* итд. Када би проблематика била само у правопису, она овде не би заслуживала нашу пажњу. Али чешћа појава негативних сложеница у руском нема своје корене једино у правописној конвенцији, него и у нечем другом: у богијим синтаксичким могућностима да се до њих уопште долази, тј. у чешћем стављању речце *не* пред разне врсте речи. Ту ћемо појаву размотрити у следећем одељку.

¹⁷ Кулагин, *ib.*

II

1. Одсуство склоности српскохрватског језика да гради негиране речи ван најстаријих продуктивних категорија свакако се налази у вези с одсуством склоности ка прављењу негативних синтагми, ка стављању речце за негацију пред различите врсте речи у њиховим различитим облицима. А томе је узрок следећа особина српскохрватског језика: српскохрватска реченица показује врло јасно изражену тежњу ка негираном личном глаголском облику у предикату, па ма који појам био по смислу негиран, макар то био и субјекат или који додатак субјекту. Реч је овде, разуме се, о неекспресивном казивању, пошто експресивно казивање може увек, па и у овом случају, да стоји ван норми, на шта ће такође бити даље скренута пажња. Дакле:

Не пишем ја (подразумева се: него он); Не пишем писмо (него чланак); Не пишем у соби (него у дворишту); Не пишем пером (него оловком); Не пише старији син (него млађи); Не пишем лепо (него ружно); итд.

Додајмо одмах да у питању није искључиво тежња речце за негацију да буде што ближе почетку реченице — тежња која је иначе уочена у неким језицима¹⁸. Између обрта „Писмо не пишем (него чланак)“ и „Не писмо пишем (него чланак)“ српскохрватски говорник, за разлику од руског, опредељује се без икакве резерве за прву могућност. Тек као секундарна тенденција, потчињена тенденцији негирања личног глаголског облика, може се појавити и тежња речце *не* ка почетку реченице.

Са изнетим ставом стоји у непосредној вези и место негацијске речце у односу на сложене глаголске облике, о чему постоје нарочита правила у српскохрватском језику. Тако, Маретић каже: „Ако је глаголски облик једна ријеч, стоји *не* испред њега непосредно ... ако је глаголски облик сложен, стоји *не* непосредно испред енклитичког облика (на пр. *не* бих рекао, *не* ћу дати и т. д.)“¹⁹. Исто и код П. Ђорђевића²⁰, при чему обојица наводе и изузетке, који спадају највише у област народског и дијалекатског изражавања. Скоро потпуна обавезност везе *не* бих, *не* будем, па чак и стопљеност везе *нећу* и *нисам*, сведоче и са своје стране о томе да се речца *не* крајње нерадо намешта уз инфинитиве и уз

¹⁸ О таквој тежњи у језицима уопште: Јесперсен, о. с., за њим његов коментатор И. Полдауф, *Some Points on Negation in Colloquial English*, *Přispěvky k dějinám řeči a literatury anglické* 6, 77—84. У вези с готским: Бехагел, о. с. 69.

¹⁹ Т. Маретић, *Gramatika i stilistika*, Зрб. 1931, 400—401.

²⁰ П. Ђорђевић, О реду речи у српском језику, *Глас СКА* LIII, 230.

радне придеве — дакле уз речи именичког и придевског порекла; она тежи да стоји уз лични глаголски облик, макар он данас био и енклитичан. „Ја бих не дошао“, „Ако будем не дошао“, „Ја ћу не писати“, „Ја сам не писао“ јесу калуци који не спадају у српскохрватски књижевни језик и готово не спадају у српскохрватски језик уопште²¹.

Као погодна грађа за илустровање изложеног принципа, добро проверена и прихваћена од народа у сваком појединачном случају, могу да послуже народне пословице. Збирка пословица у редакцији Вука Караџића погодна је и стога што је сређена по азбучном реду, па је могућно прегледати све пословице које почињу са *не* (*нисам, није* итд.) и тако наћи велики број негативних исказа.

Преглед ових пословица и других уобичајених народних обрта, датих у збирци, показао је да се ни у једној јединој реченици која почиње речцом за негацију *не* та речца не наслања на какву другу реч сем на лични глаголски облик.

Сем случајева када се негира сам глагол реченице, или целокупан предикат, нпр.: Не би доста кад не оста, Не ваља (прије) лећети докле крила не нарасту, Не види се прст пред оком, — има много случајева када се по смислу негирају разни други чланови реченице. О томе сазнајемо из опозитних додатака, који већином стоје у оквиру исте, разгранате или сложене реченице.

Негира се субјекат: Не гризеш ти мене уши, већ онај што се вије изнад мене; Не зна онај који куса, него онај који дроби; Не зове се пијаница онај који много попије, него онај који се опије; Не пече питу ко има, него ко умије; Не дају рогоуље, него многуље; Није погинуо зајам, но враћање.

Негира се додатак субјекту (изражен зависном реченицом): Није дошло вријеме да погинемо, него да видимо ко је какав.

Објекат, директан или индиректан одн. даљи: Не жали мајка мрсна, већ мртва; Не боји се лисица вечерњега хвалиоца, него јутрењега раниоца; Не боји се Бајо /Пушке џефердара,/ Него пушке опутом свезане; Не гледа Бог на каљаве ноге, већ на чисто срце; пасивно (објекат је у зависној реченици): Није речено да се вјерује малу, него Богу.

²¹ Изузеци су чешћи једино у случају скраћеног перфекта, где радни придев сам замењује цео перфекат: У то је Милисав доша и не довео Турчина ниједнога (М. Миљанов, Примјери чојства и јунаштва, Бгд. 1901, 94); Остарио, а памети не стекао (Вук, Н. пословице); итд. Оптативи се граде по типу: Чарне очи, да би не гледале (Вук, Н. песме 3, 355). И у облику футура може се јавити неуобичајени ред у случају померања ка модалности: Како ћу те ја не дати, ћерко? (н. песма, цитирана код П. Борђевића).

Разни додаци предикату; за начин: Не каже баба како је сан снила, већ како је по њу боље; Нијесу вуци стекли по поруци, него што си сами приправе; за место: Не вјеруј пријатељу за трпезом, него на вратима од тамнице; за намеру и узрок: Не бију да не боли, него да боли; Не пада снијег да помори свијет, него да свака звјерка свој траг покаже; Не лаје куца села ради, него себе ради; Не гори образ од сунца, већ од поштеније људи; Није умрла баба од корбе, већ од празне торбе. Итд.

Уз наведене примере можемо додати још неке који почињу негираним глаголом *јесам* када тај глагол представља део именског предиката: Није онај луд који је девет проха изио, него онај који му је дао; Није чоџу жао на мало, него на неправу.

Овакав начин изражавања не треба сматрати једино могућним у српскохрватском језику. Имамо и примере директног негирања појма који се жели негирати, без посредства глагола. Пошто Вукове пословице које почињу негативном речцом не пружају примера за то, у пословичкој грађи се даље није трагало, али су нађени примери на другим местима.

Негира се субјекат: Не речи дакле, но лепо слаганѣ речій и величество предмета ... важность ... списанія сочиняваю (Д. Исајловић, *Исторја трговине*, Будим 1816, VI); Не један, већ више случајева било је (лист *Јединство*, Бгд. 1873, 442); Не идол овог св'јета, /Аврамов Бог је то (Ј. Илић, *Песме*, Бгд. 1894, 85); И не државник него тек подлац могао би казати да је [то] немјновно (Ј. Драгашевић, *Истинске приче*, Бгд. 1888—1891, 304).

Додатак субјекту: На престо је долазио онај који је најстарији не међу синовима, већ у породици (М. Вукићевић, *Историја срп. народа*, Бгд. 1912, 46).

Индиректни објекат: Не нам, не нам, о Господе силни! Већ имену подај славу твоје (О. Утјешеновић — *Острожински*, *Недјељко*, Беч 1888, 192).

Додатак објекту: Бог јој даде од срца порода, /Не мушкога, већ ђевојачкога (Вук, *Н. песме* 1, 470).

Процент таквих примера није велик, а и међу њима већина отпада на архаичије или песничко изражавање. Међутим, из датих примера може се уочити још једна особина српскохрватске негације. Члан реченице који се негира директно (а не преко личног глаголског облика) тражи да стоји у ближем контакту са својим опозитумом: ни у једном примеру није нађен случај да се између директно негираног члана реченице и његовог опозитума интерполира лични глаголски облик, тј. прирок, рецимо (парафразирајући наведене примере): Не један случај

је био већ више случајева; И не државник *могао би казати*, него тек подлац ... или сл.

У оквиру српскохрватске реченице појављују се, дакле, као чврсте целине или веза *не* + л. гл. облик или веза *не* + члан који се негира + *ојозишум* (или, ређе, у инверзији, тј. са опозитумом напред); веза *не* + члан који се негира + л. гл. облик + *ојозишум* избегава се.

Какав се закључак из тога може извести? Српскохрватски језик спада очигледно међу оне језике у којима речца за негацију тежи да стоји испред личног глаголског облика — тежња која је забележена и у неким другим језицима. Једино у случајевима експресивнијег казивања негацијска речца може стајати испред речи на коју се смисаоно односи; а да је у питању одиста експресивни стил познаје се по томе што се непосредно уз тако негирану реч налази и њен опозитум — ако га има у реченици, — чиме се негирана реч рељефније уздиже из контекста.

Да бисмо показали да стање у српскохрватском језику није типично за све словенске језике, извршићемо даље нека поређења, на првом месту са руским. За осветљавање прилика у руском послужићемо се сличним извором: зборником народних пословица Вл. Даља²². (Пословице у њему нису наведене азбучним редом, тако да је избор морао бити случајан). Руска грађа пружа сасвим друкчију слику када је у питању смисаоно негирање неког другог члана реченице сем личног глаголског облика одн. предиката.

Негира се субјекат: Не кони везут — овес везет — Не возе коњи — оvas вози (452).

Негира се објекат: Смрть не все возьмет, только свое возьмет — Смрт неће узети све, само ће своје узети (286); Не все лови, что плывет — Не хватај све што плива (450).

Додатак предикату за начин: Не в гору живется, а под гору — Не живи се узбрдо него низбрдо (280).

Додатак предикату за намеру и узрок: Не на живот рождаемся, а на смрть — Не рађамо се ради живота него ради смрти (281); Не от зелья умирают, от смрти — Не умире се од трава него од смрти (289).

Истина, и у руском језику може се преко глагола — предиката негирати који други део реченице, као и у српскохрватском.

Нпр. објекат: Не держи сто рублей, держи сто друзей — Не држи сто рубаља, држи сто пријатеља (776).

Додатак предикату за време: Не узнавай друга в три дня, узнай в три года — Немој упознавати пријатеља за три дана, упознај за три године (776).

²² Пословицы русского народа, изд. Москва 1957.

Поређење ова два језика говори нам о двама чињеницама. Прво, о томе да се директно негирање неглаголских речи среће у српскохрватском знатно ређе, те да се истоветне по стилској боји руске реченице са директним негацијом најбоље преводе на српскохрватски помоћу реченица с индиректним негацијом, негацијом преко глагола. Друго, ако се пореде директне негације, види се да их српскохрватска реченица толерира само под условом непосредног суседства опозитума, док у руском то није обавезно (у нашем случајном избору руских пословица чак и нема таквих примера, свуда је негирани члан одвојен од свог опозитума прироком).

Руски језик располаже, дакле, једном могућношћу више у том погледу: *не + л. гл. облик*; *не + члан који се негира + ојозиџум* — као и у српскохрватском, а сем тога још: *не + члан који се негира + л. гл. облик + ојозиџум*, чега нема у српскохрватском.

2. Било би важно размотрити, по могућству, и историјски развој описаних тенденција, које смо утврдили у српскохрватском одн. у руском језику.

Да би се нешто сазнало о старијој српскохрватској негацији, био је прегледан текст Душанова законика, као и извештај број писама и повеља у издању Љ. Стојановића. Сам садржај старих списа није такве природе да пружа конструкције које су за нас интересантне, наиме, ту не налазимо негирање неких других делова реченице сем самог предиката, које би се тачно могло и констатовати. Међутим, грађа у Рјечнику ЈА (s. v. *не* и *јесам* у одричним облицима) има реченица које нас интересују.

Под речју *не*, РЈА св. VII, 785—788, има више група примера који су интересантни за тему, без обзира на тумачења обрађивача која не задовољавају увек у потпуности.

Има примера сврстаних под објашњењем да се одриче предикат, али да се глагол изоставља, пошто се подразумева. Нпр.: *Primito me za građana, ne za краја*; *Плаћем гтјеће учинене, ne учинену meni štetu*. Без обзира на то да ли је иза *не* заиста изостављен већ једном споменути глагол (примити, плакати), ми и овде видимо непосредни додир негираниг члана реченице (додатка прироку одн. објекта) и његовог опозитума, као и код наших савремених примера (овде оба пута у инверзији и без супротног везника).

Даље се, у вези с положајем речце *не*, каже: Ријечца *не* кашто се раставља од глагола што га пориче. Примери: *Ne od samoga hlěba žive čovik*; *Ne varaj, nego ljubav vhodi va uho Božje*; *Neka mi ne za nas, negoli za nęga živemo*. И овде имамо непосредни контакт директно негираниг дела реченице (субјекта одн. додатка прироку за намеру) са опозитумом,

сем у првом примеру, који представља дословни превод фразе *Non in solo pane vivit homo* и који, уосталом, и нема опозитума.

У одељку посвећеном положају речце *не* даје се и ово тумачење: Ријечца *не* понајвише стоји тик пред оном ријечју, која се пориче, ријетко пред другом којом. Ту се налазе примери огрешења о спомињано правило у вези с редом речи у сложеним глаголским облицима: *Jako ne vtajilo se jestь sije dѣlo*; *Kada bi se ne moglo učiniti*; у заклињању, проклињању и допуштању: *Da bi mene ne rodila majka*; *Idem, da bih se i ne vtatio*; затим: *Poznade da mu ne pristaje oružje, budući se on ne obikao*; *Obećao si, da od nijedne kužne muke ne uvriđen bude*; *Ali će ga ovako ne dočekat*.

Овај не баш много богат материјал у вези с мање обичним обртима, уз мноштво примера негирања личног глаголског облика по данашњим нормама, не сведочи о некој видној еволуцији у погледу постављеног проблема у српскохрватском језику. Може се само приметити да је у сложеним глаголским облицима намештање негацијске речце пред помоћни глагол у новијим епохама постало обавезније.

Што се тиче старијег стања у руском језику, сумаран поглед на њега упућује нас на следећи закључак: стављање речце за негацију испред глагола — предиката не само што је било могућно при смисаоном негирању и глаголског и неглаголског појма — као што је могућно и данас — него је оно било дозвољено чак и у оним ситуацијама у којима данас није, што показује одређену еволуцију у том језику.

Примери су узети из књиге: *Хрестоматия по древней русской литературе XI—XVII веков*, у редакцији Н. Гудзија (Москва 1955; наши примери су из: *Повести временных лет*, према Лаврентијевском изводу, 14. в.; *Поучение Владимира Мономаха*, према истом извору, и *Слово о законе и благодати митроп. Илариона*, према рукопису из 16. в.).

Има случајева где негација стоји испред личних глаголских облика, између осталог и испред изумрлих данас облика помоћног глагола као дела именског предиката, а негира се неки други реченични појам: *Нѣсть се Олегъ, но святѣй Дмитрей посланъ на ны* (стр. 7); *И на подолѣи не сѣдяху людѣ, но на горѣ* (10); *Не бысть свѣтло, но акы мѣсяць* (23); *Не хвалю бо ся ни дерзости своея, но хвалю Бога* (39).

Примери из времена пре настанка сложеног прилога „нельзя“: *Не бѣ лъзѣ проити порогъ* (16); *Не бѣ лъзѣ убити его* (17).

Напоредо с тим имамо примере директног негирања појмова на које се оно односи: *Не отъ своя воля рекоша, но отъ божья повелѣнья* (6); *Се бо не по земли ходимъ, но по глубинѣ морьстѣй* [9]; *Не азъ его ослѣпиль, но Давыдъ* (29); *Не въ худѣ бо и не въ нѣведомѣ* (sic) *земли*

владычствоваша, но въ Русской (32); Аще не всего приимите, то половину (37). У свим нађеним примерима негирани члан је одвојен од свог опозитума прироком, тачно онако како смо нашли и у савременом руском тексту, а што не одговара нормама у српскохрватском.

Негирање прилошких израза као данас: Не любо ми естъ в Киевѣ быти (14); Се же проявляше не на добро (23); на више места: не на благо. Итд.

Даље имамо примере стављања негације пред помоћни глагол као део сложеног глаголског облика, слично као у данашњем српскохрватском језику: у једном случају пред помоћни глагол чији рудимент и данас постоји, али пред који више не може да се ставља речца за негацију; у другом случају пред помоћни глагол који је данас изумро. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходилъ Царюгороду (4); Нѣси бо умерлъ, но спиши (32). Има и примера сложених глаголских облика (укључујући и пасив), где речца за негацију стоји пред неким другим чланом тог облика, без обзира што помоћни глагол ту још живи; такви су примери аналогни оним нађеним српскохрватским примерима који представљају огрешење о правила данашње нормативне граматике и архаизам: Не даны суть словѣномъ прѣ паволочиты (8); За маломъ бо бѣ не дошелъ [плусквмп.] Царяграда (15); Бѣ же единъ старецъ не былъ [плусквмп.] на вѣчи томъ (20); Еще благодать не укрѣпѣла бѣаше (31).

Изнета грађа упућује на закључак да је руски језик у својим старим епохама био ближи оном стању које налазимо у току целог развоја српскохрватског језика: тежњи да се негира лични глаголски облик; то несумњиво излази из таквих примера као што су не бѣ лъзѣ, не бы ходилъ, из времена финитности облика *бѣ* и *бы*. Али већ врло рано почиње да се ствара јачи афинитет негацијске речце и према другим врстама речи — афинитет који је у савременом језику постао веома изразит, као што смо показали раније.

3. Студије о истом питању које би биле посвећене стању у другим језицима или недостају у потпуности или су нам остале неприступачне; ексцерпираније страног магеријала није пједузимано. Подаци којима располажемо ипак омогућавају извесне закључке.

Појава да се речца за негацију радо ставља пред лични глаголски облик, без обзира на захтеве смисла, води своје порекло још из индоевропске епохе. Пошто су за индоевропски утврђена два негацијска елемента, *ne* (са разним аблаутским ступњевима) и *m̃*, наше се питање своди на рефлексе елемента *ne*. И у оним језицима где се чувају рефлексии оба елемента, као и у оним где су се сачували само деривати елемента *ne* (а то су, између осталих, словенски језици), ова негацијска речца у мно-

гим случајевима тежи да заузме место испред финитног облика као дела предиката. О томе, опет као о једној од тенденција у језицима уопште, говори О. Јесперсен у цитираном делу²³. Исто то налази и В. Матезијус: у многим језицима постоји врло јака тенденција да се негира лични глаголски облик, чак ако се по смислу негација односи и на неки други члан реченице²⁴. Б. Делбрик указује на то да је у литавском исправно једино састављање негације и глагола; формално негирање неке друге речи у реченици само је привидно, јер је то већ стварање нових речи, са позитивним, само супротним значењем²⁵. Он специјално истиче негирање помоћног глагола — веома карактеристично за српскохрватски, као што смо видели, — називајући ту појаву давном, пошто о њој сведоче и староиндијски и латински и литавски. Реч за негирање прикључује се непосредно уз глагол и у готском, између осталог и на оним местима библијског текста, где у грчком оригиналу није негирана глаголска већ нека друга реч²⁶. Такво место припада, као што знамо, и данашњој речци *ne* у француском језику²⁷, за разлику од савременог немачког где је та веза поремећена.

Из тога би произишао закључак да је српскохрватска тенденција ка негирању личног глаголског облика у свакој смисаоној ситуацији у ствари архаична; њено присуство у старијем руском језику поткрепује такав закључак, док новије руско стање дугује свој настанак изменама које су се јавиле у структури тог језика.

Међутим, словенски језици, посматрани сви заједно, показују у том погледу измешану слику, која, уосталом, и није за све њих јасно утврђена. Осим тога, пада у очи да понегде не владају ни у истом језику сасвим једнаке законитости у погледу негирања глагола — предиката уопште и негирања сложеног глаголског облика.

Што се тиче положаја речце за негацију у односу на г л а г о л — п р е д и к а т у о п ш т е, стање које смо утврдили у српскохрватском

²³ В. и Љ. Михаиловић, о. с., где се наводе и коментари Полдауфа и Вахека поводом Јесперсена.

²⁴ Double Negation and Grammatical Concord, *Mélanges offerts à Jacq. van Ginneken*, Париз 1937, 82.

²⁵ *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen II*, Стразбур 1897, 521. и даље.

²⁶ о. с. 522. Делбрик покушава да продре у дубину тих особености и сматра да је уопште првобитна негацијска реч могла да се односи једино на предикат, па затим на речи непосредно глаголског порекла, и тек касније на особинске и предметне појмове уопште (533).

²⁷ Е. Литре, *Dictionnaire de la langue française III*, Париз 1889, s. v. *ne*: Mot qui rend une proposition négative et qui précède toujours le verbe.

језику (савременом и старијем) типично је и за савремени чешки језик; у старијем чешком ситуација је друкчија. Ј. Гебауер²⁸ каже да је партикула *ne* заузимала у старочешкој реченици друкчији положај него данас. Нпр. старочешка реченица: *To sě stalo ne tú vínú* гласи данас: *To se nestalo mou vínou*. Партикула *ne*, вели он, стоји у старочешком што је могућно ближе изразу који је обухваћен одрицањем, док се у новочешком *ne* наслања на глагол. У старочешком се семантички чак и разликовало: *To sě stalo ne tú vínú* и *To sě ne stalo tú vínú*, јер је прво значило: Ја нисам крив што се то догодило (догодило се „не мојом“ кривицом), а друго: Ја сам крив што се то није догодило. Данас се обе идеје изражавају на исти начин. — Рекло би се да је чешки језик пошао од супротнога и прешао пут у супротном правцу него руски.

Примери пољског језика указују на сличност са руским. Речца за негацију стоји испред речи коју по смислу негира: *Nie podług grzechów naszych czynił nam; Nie żelaznym mieczem Antykrysta sieczem; Nie raz, nie dwa razy ci to mówiłem; Nie o twoje względy się ubiegam; Nie tak trzeba to robić* итд.²⁹ Слично као и у руском постоје разне категорије негираних речи и негираних синтагми, које нису својствене српскохрватском језику: *niekatolik, niefaworytka, niefilozof; eufemisticko: niegłupi, niemały, nie najgorszy; прилошки спојеви: nie inaczej, nie żeby, nie bez powodu, nie bardzo, nie dziw, że ..., nie bez tego* итд. итд. Највероватније је то да су пољски и руски у том погледу имали сличну синтаксичку еволуцију, што је било омогућено другим сличностима у синтаксичкој структури, пресудним управо за ово питање.

Положај негацијске речце у оквиру сложеног глаголског облика (или пред помоћним глаголом или пред другим члановима: партиципом одн. инфинитивом) показује колебање у свим словенским језицима. Једино се може утврдити да се у новијим епохама код живих словенских језика, уколико су уопште сачували помоћни глагол, види појачана тенденција ка вези негацијске речце са глаголом. За српскохрватски смо то већ рекли напред. У руском језику се може говорити једино о облицима *буду, будеш...*: футур се гради по образцу: *я не буду писать* (никако: *я буду не писать*). У руском потенцијалу облик *бы* прекинуо је сваку везу с категоријом глагола, поставши енкликтика,

²⁸ Über die Negation, namentlich die altböhmische, Listy phil. a ped. 10, 240. и даље; Über die Negation, insbesondere im Altböhmischen, Ein Beitrag zur Lösung des Negationsproblems, Arch. f. sl. Philologie 8, 177. и даље.

²⁹ J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: Słownik języka polskiego III, фот. издање Познањ 1952, s. v. *nie*; и сви даље наведени пољски примери су из тог извора.

тако да се проклитика *не* испред њега не може намештати. Што се тиче пасива, стање ствари није искристалисано: Если это не будет пройдено — Если это будет не пройдено; Не будучи пройдено — Будучи не пройдено, разуме се са извесним разликама у значењу. (У савременом српскохрватском чита се тенденција ка типу: Ако не буде пређено, без обзира на нијансу значења.)

За старословенски језик Миклошић³⁰, без резимирања, даје у овом погледу слику мешовитог стања. С једне стране: ничѣтоже вѣ не остало (Клочев зб.), Я вѣхомъ не извѣган (Супрас.), Яше вѣ кроствѣ не бѣлъ (исто), Да вѣша не вѣлѣзан (исто), Единого еси не докончаль (Николь. јев.), Да ви не вѣшль сѣмо (Михан. ћир. колекција); а с друге стране: Яше не вѣша прѣкратил сѣ дѣние (Остром.), Не вѣ вратѣ мои змѣрѣлъ (исто), Яше не ви родилъ се (Николь.), Яше ... не вѣхомъ овѣщеници имъ вѣли (исто), Яше не ви вѣла сѣмрѣтъ (Михан.) итд.

За чешки језик Миклошић такође показује мешавину истог типа. У модернијим студијама о том језику, Гебауеровим, читамо о разлици између старог и новог језика. Старочешки примери: Jsem nechválen — новочешки: Nejsem chválen. Исто тако старочешки: Nevolal bych byl, Nevolati budu — новочешки: Nebyl bych volal, Nebudu volati.

За пољски језик дају податке, иако оскудне, аутори цитираног речника. Новопољски: Nie będzie brał, Brać nie będzie — старопољски: Nie bać się będą złego, Jeśm nie znał. Иако испитивачи изричито говоре о томе да је спајање негативне речце са инфинитивом у оквиру неког сложеног облика конјугације потпуно страно духу словенских језика³¹, старији примери могу да се нађу, као што се видело, скоро у свима њима.

4. На основу свега реченога доста је тешко извести решење које би задовољило у свим тачкама. Ипак се назире следећи закључци.

Тежња елемента за негацију да стоји испред личног глаголског облика, укључујући ту и помоћни глагол, мора бити стара, наслеђена још из индоевропске заједнице. Да је традиција стављања речце *не* пред помоћни глагол примарна, сведоци су, између осталог, обавезне везе *не буду ...*, *неће ...* у руском одн. пољском језику, при свој осиромашености помоћног глагола у њима и при свем преовладавању друкчијих синтаксичких принципа. Српскохрватски језик је добро очувао ту старину. Словенски језици нису, међутим, сви у истој мери чували тај архаизам, а напуштали су га — или дефинитивно напустили — углавном из два различита разлога.

³⁰ Die Negation ... 342. и даље.

³¹ Гебауер у наведеним радовима, а исто тако и Миклошић у Negation ... 342, на кога се Гебауер позива.

а. Губљење ове тенденције у руском језику мора бити доведено у везу са дефинитивним губљењем помоћног глагола, и према томе са сливањем негираног помоћног глагола (3. л. јд.) *нѣ* и речце *не*³². Као што је познато, примери губљења помоћног глагола, како из перфекта, тако и из именског предиката, налазе се још у 11. веку³³. Губила се финитност облика *нѣ*, а изговор *нѣ* и *не* већ је ионако од најстаријих времена морао бити једнак. Као траг из времена када је то ново *не* још носило реченичну наглашеност старог *нѣ* а функционисало као речца *не* може послужити овај пример: Не забывайте 3-хъ дѣлъ тѣхъ: *не* бо суть тяжка³⁴. У време када су позитивне реченице са именским предикатом почеле да се говоре са степеном zero у садашњем времену и са *был* ... у прошлом, ово комбиновано *не* (према којем је прошло време дотада гласило *не был...*) било је схваћено само као речца *не*, а цео негативни исказ је и у том случају имао степен zero у садашњем времену и *был [не...]* у прошлом. Из трећег лица једине појава је морала да се шири у остала лица, а после тога синтаксички спојеви могли су лакше и да се лексикализују. Тако се мора тумачити експанзија негираних (нелексикализованих) синтагми, а у резултату тога и негативних сложеница у руском језику, на штету негираног личног глаголског облика у реченици.

Пољски језик, после руског, отишао је најдаље у погледу губљења помоћног глагола. Његова сличност с руским језиком и у погледу судбине речце за негацију у њеним односима према члановима реченице говори, можда, са своје стране о вези тих двеју појава.

б. Чињеница што се и у неким другим словенским језицима, нарочито у старијим епохама, речца за негацију ипак ставља пред друге речи сем глагола, а нарочито често пред нефинитне чланове сложених глаголских облика (старословенски, српскохрватски и чешки примери са негацијом испред партиципа и инфинитива), мора, по нашем мишљењу, бити једно пролазно и чисто књишко изневеравање словенске традиције, које је из писаног језика почело да нестаје баш онда када је у писменост јасније продрло народно изражавање. Изневеравање је могло настајати

³² Јављање *не* у значењу *није* може се у српскохрватском наћи у примерима метричке стеге: *Ne [тј. није, нема] јерсе јуби од моје, / ни б'јеле vile од горе* (н. песма), РЈА s. v. *јесам* I 3 с b).

³³ В., нпр.: П. Черних, Историческая грамматика русского языка, Москва 1952, 226. и д.; П. Кузьнецов, Историческая грамматика русского языка, морфология, Москва 1953, 245; Т. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 35—53.

³⁴ Хрестоматия 36, из „Слово о законе и благодати“.

као стилска особина, уосталом сасвим образложена, јер се различитим намештањем речце добивају, према потреби, и различите нијансе значења, као што је показао Гебауер на старочешком примеру³⁵.

Постоје неке чињенице које наводе на претпоставку да између степена вербалности реченица у појединим језицима и степена повезаности негацијског елемента са вербумом постоји непосредна веза. Руска конјугација, за разлику од дефлекције, осиромашена је у више праваца: не само што је у њој помоћни глагол веома дегенерисан, него је и број граматичких времена сведен на минимум; руски језик је уопште, од свих словенских језика, највише склон елипси глагола и номиналном изражавању³⁶. Супротно од руског, живи балкански словенски језици знају за изразиту вербалну реченицу. Задржавајући се овде од балканских језика једино на српскохрватском, подсећамо на то да је управо у овом језику сам лични глаголски облик, избором граматичких времена и њихових обличних варијетета, избором вида, у стању да пружи приличну изнијансираност значења, која превазилази обичну временску и видску семантику. Српскохрватски глагол је више у стању да пружи разне значењске и стилске финесе без употребе префикса или прилога, него што је то случај у руском и пољском језику³⁷. Српскохрватски језик се такође, нарочито у поређењу са руским, приметно клони безличног изражавања уопште, изражавања у инфинитивима и сл., номиналних реченица у сентенцијама итд.³⁸ Скуп свих ових карактеристика чини разумљивијом и црту коју смо размотрили у овом раду, пошто се све то подводи под једну општију тенденцију српскохрватског језика: у реченици се даје предност личном глаголском облику и тај облик, у семантичком погледу, радије привлачи модификације него остали чланови реченице.

И. Грицкай

³⁵ Миклошић скреће пажњу на семантичко разликовање у старословенском: **Не на добро вѣваѣтъ** = nocent; **не вѣваѣтъ на добро** = non prosunt, Negation ... 340. и даље.

³⁶ Е. Бернекер, Über die Ellipse des Verbums im Slavischen, Arch. f. sl. Philologie 26, 481. и даље; Боаје-Сперански, Manuel pour l'étude de la langue russe, Париз 1940, 249. и даље.

³⁷ О неким видским особеностима српскохрватског глагола, ЈФ 22, 119—128.

³⁸ Ове особености српскохрватског језика набројане су у ауторовом кратком излагању: Certaines particularités du verbe en serbocroate, Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego 18, Вроцлав—Краков 1959, 137. и даље.

Резюме

И. Грицкат

О некоторых проблемах отрицания в сербохорватском языке
(с привлечением материала русского и некоторых
других славянских языков)

Ввиду того, что отрицание в сербохорватском языке до нынешнего времени почти не исследовалось, автор указывает на необходимость уделить внимание этому вопросу. В настоящей статье лишь бегло затрагиваются некоторые аспекты вопроса, главным образом, редкое упрочнение в этом языке отрицательных оборотов, редкая лексикализация соединений частицы *ne* со следующим словом, вне традиционных образований.

Во второй части подробнее рассматривается одна характерная черта сербохорватского синтаксиса, которая, повидимому, и является причиной упомянутых особенностей. Это — сильно выраженное тяготение отрицательной частицы к глаголу в сказуемом, безотносительно к тому, какой член предложения по смыслу негируется. Тенденция негирования личной глагольной формы (в сказуемом вообще и, в частности, вспомогательного глагола в сложных образованиях) является первичной, как в славянских языках, так и в индоевропейских. Сербохорватский язык сохраняет в этом отношении более архаический характер. Первопричину утраты этой синтаксической черты в русском языке (и в польском) автор находит в утрате вспомогательного глагола и в отождествлении старой глагольной формы *nъ* и частицы *ne*. Тот факт, что и сербохорватский язык в более старые эпохи иногда не придерживался этой особенности, так же как и старочешский и старославянский, можно объяснить книжными и чисто стилистическими стремлениями.